

Волинські образки. 1. Школа

Леся Українка

Довго збиралась я одвідати мою товаришку, що була учителькою в церковноприходській школі, аж врешті вибралась. Ну, та й день же я вибрала! Не вспіла я од'їхати й верству від міста Луцька (село, де жила моя товаришка, було верстов за двадцять від Луцька), як вчистив страшенний дощ, так під ним я доїхала до самого села, мов крізь сито бачила хати і греблю з вербами, та вже тільки на майдані він дав мені трохи просвіток, і я побачила ясніше церкву, попівський великий будинок, а трохи далі від нього маленьку хату з ганочком і з шкільним дзвінком біля ганочку. "Оце ж і школа, – сказав мій візник, – та тільки як ви до неї доберетесь?" Справді, перед самою школою була велика калюжа, немов який брід. Я дивилась на неї з недовір'ям і вибирала місце, куди б ступити так, щоб не зав'язнути на першому ж кроці. Тим часом моя товаришка побачила мене у вікно і вибігла на ганок з голосним радісним вітанням: "А, ось і ти! нарешті! Та що се ти, видно, злякалась моєї Венеції? Нема чого робить, друже мій, скачи в воду". Я мусила послухать її ради і одважно скочила по щиколотки в воду, врешті се не було великою одвагою, бо вже й так я промокла гаразд, то небагато зосталось довершити. Увійшовши в хату, після перших вітаннів взаємних, я стягла з себе мокре убрання і хотіла повісити його на стіну, коли се моя товаришка спинила мене: "Куди ти? воно тобі все вибілиться, та ще мокре воно, то й не одчистиш". Нема чого робить, чіпляю я його на стілець, а сама хочу сідати на другий. "Не сідай!" – крикнула товаришка. Я з дивом оглянулась на неї. "Сей стілець має тільки три ноги". – "А де ж цілий?" – спитала я. "На цілому висить твоє убрання, а більш стільців нема. Сідай на моєму ліжку, а я присуну стола, та й будемо чай пить".

Умостились якось, хутко й чай був готовий; поки товаришка поралась з ним, я розглядала її домівку, та врешті не було там чого довго й розглядати. Голі стіни, полупана стеля і ще більш полупана груба, біля груби ослінчик з кухлем і мискою до умивання, потім шафка маленька, під другою стіною стіл, – на сей час він був присунутий до ліжка, – скриня та відомі вже стільці, та от і все.

– Ну, – кажу я товаришці, – оце ж я приїхала подивитись на твою академію, як то ти тут людей просвіщаєш.

– Шкода, не побачиш, запізно приїхала.

– Як се? Таж тепер половина квітня, що ж се у вас так рано вакації? А ти ж писала, що скоро екзамени почнуться.

– Не буде екзаменів.

– Чому?

– Батюшка не хоче. Я була виготовила одну групу спосібніших хлопців, та діло стало за законом божим, се ж батющина справа, він тяг-тяг до самого великодня, а тепер каже: "Нащо їм ті екзамени, нехай ідуть бидло пасти". От, так-то в нас! А ти ж думала як?

- Та вже ж, певне, думала, що не так. Ну, нічого робить, треба хоч так подивитись на школу.

- Нехай вже завтра, тепер темно.

- Гаразд. Однак, слухай, чого ти тут сидиш, чом не поїдеш додому, коли тобі нічого тут робити?

- Та от ще треба гроші з батюшки викрутити.

І вона почала мені розповідати довгу процедуру "викручування" учительських грошей, як спочатку їх піп "стягає" з громади, громада одмагається, кажучи, що і сама школа не конечне потрібна, що вони не всі посилають дітей до школи і що, врешті, й грошей нема. Проте і сяк-так гроші стягаються, і батюшка ховає їх у себе. Тут уже починається "викручування". Учителька йде до батюшки за грішми, починається нескінченна розмова. Після довгих сперечок батюшка врешті дає рублів зо три, а то так і рубля, як упреться.

- Ну, як-таки можна! - казала я товарищі. - І чого ти розводи розводиш з тим попом? Яке він має право видавати тобі твої заслужені гроші по п'ятаку, немов ти у нього "на водку" просиш?

- А що ж ти з ним зробиш? Від нього ж се залежить.

- То ти б скаржилась на нього!..

- Кому?

- Ну, там громаді чи посередникові.

- Та громаді про се байдуже, а з посередника мала користь, я рада, як він мене не чіпає. Ото одного разу приїхав, то тільки ще напався на мене, і як би ти думала, за що? За те, що я в церкві зимою в смушевій шапочці стою. "Се, каже, ображає релігійне почуття селян!" Що я з ним буду говорити? Та, врешті, ще тутешній піп не гірший від других, він собі старий, то хоч сидить тихо, притім досить добродушний. Я його онуків учу і за те обід у нього маю.

- Як? тільки обід?

- **Тільки!** То по-твоєму - тільки, а по-нашому: **навіть**. Якби тобі баба з цілого села кожна по черзі обід носила, як мені було в однім селі, то й ти б сказала **навіть**. Ні, ще мій піп слава тобі господи; з ним можна владитись. Скупенький трохи... до того ж приход небагатий.

- Ну, однак, он в якій кам'яниці живе.

- Та що ж кам'яниця, коли у ній порожньо!

- Може, може...

Ми сяк-так помостилися, постелилися і полягали спати, причому вікно треба було замкнути подушкою, бо одна шибка була вибита. Другого дня рано, вставши і умившись замість мила яйцем (мила не було, а гроші на нього ще треба було "викручувати"), я пішла подивитись на шкільну кімнату. Як тільки я перейшла сіни, ще мокрі після вчорашньої зливи, і одчинила двері в шкільну кімнату, на мене вдарило холодною вільгістю, мов з льоху. Шкільна кімната була немощена, з нерівною долівкою, така ж сама полупана, тільки хіба ще гірше, як і хата учительки, посеред неї ряди шкільних

лавок, в кутку чорна дошка, з слідами крейди, в кінці хати стіл, за ним стілець, а над стільцем прибита на стіні межі двома тьмяними вікнами чимала географічна карта, стара і немов закурена.

- Що то, твої ученики вчать географії? – спитала я, дивлячись на ту карту.

- Куди там географії! Вони ледве читати та писати навчаться за той короткий час, що ходять до школи.

- Чому так?

- Та де ж, коли вони часом тільки в пилипівку починають уперше збиратись, а то все то бидло гонять тощо.

- Проте ж єсть у вас якась програма?

- Та що ж, от щоб вивчилися читать, писать без **великих** помилок, головно в букві ять, та лічби трохи, а то ще той спів чимало часу займає.

- Який спів? ти їх співати вчиш? – спитала я, вже зовсім дивуючись, бо до тії пори не чула, щоб моя товаришка співала, а тим більше, щоб могла ще й інших вчить.

- Та вчу, церковного співу, воно б то і не дуже трудно, співи вибираємо найпростіші, та все ж навчити хоч би й "господи, помилуй" хлоп'ят, що не мають жадного поняття ні про ноти, ні про гуртовий спів, річ нелегка, не раз аж упрієш над ними, а вже що горло болить, то нема чого й казати... Ну, однак, ходім, що ти тут ще сподіваєшся побачить?

Але я стояла серед хати і прислухалась, – за стіною чутно було якийсь гомін.

- Що то таке? – спитала я.

- А, то, певне, люди зібрались, се тут зборня, в ній же і сторож мешкає, а за стіною моєї хати – холодна. Я тобі кажу, що тута часом наслухаєшся!..

- А тепер же ніхто часом не сидить у тій холодній?

- Ні, тепер весна, весною рідко саджають, – робота саме в полі, то люди відпрошуються, щоб уже як мають саджати, то пізніше, аж коли нагальна робота скінчиться або як свята довші набіжать...

Гомін за стіною міцнішав, видно, розмова провадилась далеко не мирна. Гомін глухо віддавався у вільготному повітрі школи; робилось якось прикро. Ми вернулися в хату учительки.

- А де ж ваші шкільні книжки? – питала я.

- От тут, – відповіла товаришка, показуючи на малу шафку біля груби.

- Можна подивитись?

- Та можна, можна, хоч, знаєш, там є і заборонені!

Я дивилась на неї і не знала, чи мені їй вірити, чи ні. Вона засміялась.

- Так, так, заборонені, от побачиш! Ти ж, сподіваюсь, не донесеш на мене "по начальству"?!

Я все-таки не розуміла. Вона одімкнула шафку і почала показувать: оце "библиотека для чтения вне классов".

Взяла я наугад якусь книжку, читаю: "Житие св. Симеона Столпника". Становлю, беру другу: "Житие св. Григория"... Ще одну витягаю, з другого кінця полиці, знов:

"Житие преподобного..."

- Та що се у тебе все такий "душеспасительний" вибір? - питаю.

- Що ж робить, на те у нас **церковноприходська** школа, які книжки нам присилають, такі мусимо читать. А ось тут наші учебники, - і вона показала на середню полицю.

Там стояли: молитовник, "краткий катехизис", закон божий, "задачник", арифметика та скільки тоненьких букварів, я забула ймення їх авторів - все якісь невідомі.

- А ось і заборонене! - сказала врешті товаришка, усміхаючись і показуючи на низ шафки, де лежала купка книжок і стояла чимала порожня сулія.

Я подивилась на книжки: "Родное слово" Ушинського, читанки Паульсона, скільки виданнів "Посредника" ...

- Що ти, жартуєш зо мною? - крикнула я з дива.

- Та ні, які там жарти? Се справді книжки, "изъятые из школьных библиотек".

- Та тут же есть книжки, "одобренные Комитетом грамотности!"

- Мало що! "Комитет грамотности" для нас не указ, - вона говорила се не сміючись, а скоріш смутно; прийшлося повірити.

- А се ж тобі навіщо? - питала я, показуючи на сулію.

Товаришка знов засміялась:

- А се учительський спадок! Теж, коли хочеш, заборонене. Мій попередник тримав у сій сулії горілку, ну, а в мене вона, звісно, порожня стоїть, та, може, ще кому знадобиться колись... Однак, дивлячись на оцю сулію, я згадала мого батюшку і те, що вже час мені йти обідати до нього. І ти ж зо мною?

- Та ні, як же я...

- Ну, нема чого, моя люба, мусиш іти, бо у мене нема нічого. Та ти не думай, мій батюшка любить гості приймати, він ще й радий буде. Ходім.

Рада-нерада, мусила я йти. Спинаячись попід тином, щоб не попасти в поналивані вчора калюжі, пішли ми до попового двору. Двір був великий, порослий травою, на ньому хліви, комори, різні господарські прибудинки, поруч з двором великий старий садок з рясними деревами оточував ту саму велику кам'яницю, що я бачила, їхавши. Високим ганком пішли ми в ту кам'яницю. В першій же хаті побачили попа з дочкою і двома онуками, що вже сиділи за накритим столом. Товаришка познайомила мене, і нас запросили до гурту. Обідаючи, я все поглядала навколо по хаті. Трудно було зважити, чи то була вбога, чи багата господа. Товаришка моя правду казала, що кам'яниця попова порожня, але ж їй дуже багато треба було, щоб стати повною. Була то стара будова, давній кляштор католицький (церква теж колись належала до нього), з товстими стінами, глибокими вікнами, з високим склепінням замість стелі, холодний, просторий, досить темний. Голоси і кроки лунали в тих хатах, як в церкві, і здавалось, що тут господарі не піп і його сім'я, а оті темні уніатські образи та дерев'яні ангели, що дивились на нас із стін, непривітно всміхаючись або суворо насупившись. Ті образи й ангели були винесені з церкви, коли вона з уніатської обернута була в православну

(такі обертання були не першина для неї). Батюшка, що, подібно, як і церква, був колись уніатським попом, прийняв вигнанців до своєї хати, і вони пристали до неї зовсім, більш ніж сам господар, – маленький, сухенький дідусь, він зовсім губився у своїй величній оселі. В ній, врешті, все якось губилось: і постанова, і килими, і мисники, і скрині – увесь той скарб попівський, що в іншій хаті робив би враження заможності, – і люди. Ні розмова, ні товариство наше не були там на місці. Мені стало легше, коли ми врешті по обіді вийшли в садок, де вже не було ні католицьких стін, ні уніатських образів.

Походжаючи стежкою поміж кущами порічок та агрусу, товаришка моя помалу завела річ про те, що от уже весна, учіння скінчене і час би вже їй їхати додому.

– Ну, що ж, поїдьте, – сказав батюшка благодушно.

– Та ви ж знаєте, батюшко, що я не можу поїхати, і навіть знаєте, через що...

– Ні, звідки ж я знаю? – промовив батюшка все так же невинно. – Коней в селі не можете найняти?

– Та ні, батюшко, що там коні! Звісно що, – грошей нема, а коні знайшлися б.

– А, он ви що! Господи, який тепер світ настав! що за користолюбіє в молодих людей! Чи так же було в наші часи? Гай, гай, панночко, панночко! – і він засміявся тихим старечим сміхом.

Його бесідницю, видно, сміх не брав, навпаки, вона ледве здержувала досаду.

– Справді, – провадив батюшка, пересміявшись, – нащо вам ті гроші, та й ще всі заразом? Ви людина молода. От пождіть, будете йти заміж, справлятимете посаг, отут-то вам грошики й згодяться. Правда ж? – звернувся він несподівано до мене.

Я мусила вступити в розмову:

– Коли то ще те буде, а от тепер шкода, що ми не можемо поїхати разом з нею до міста. У мене й коні замовлені, та що ж, видно, прийдеться самій їхати додому. То як сказати твоїй матері? – звернулась я до товаришки. – Коли ти будеш дома?

– Не знаю, – відповіла вона коротко.

– Ну, годі, годі, не журіться, – почав батюшка, раптом змінивши тон, – чи ви вже справді думаете, що я такий жила? Ось приходьте сього вечора, то ми з вами обрахуємось, а завтра й поїдете, коли ваша хіть.

Далі розмова змінилась, а незабаром ми собі пішли додому. Увечері товаришка пішла "рахуватись". Довго я ждала її, врешті прийшла, ні весела, ні смутна.

– Ну, що? оддав? – питаю.

– Та... оддав, половину! Нема, каже, всіх, не зібрав. Що ти з ним зробиш?

– Ти ж йому віриш?

– Де там!

– Що ж ти, поїдеш чи будеш "викручувати" твої гроші до кінця?

– Та ні, поїду, обридло вже, може, потім як-небудь виправлю. Годі вже про се говорити, увірилось!.. – і вона почала вкладати свої речі, щоб завтра виїхати.

Другого дня ми рушили, попрощавшись з школою і з селом, куди ні мені, ні їй більш не судилось вертатись. Порожня школа, порожня хата і порожня сулія zostалися

чекати нового вчителя.

Примітки

Симеон Столпник – сирійський подвижник християнства (бл. 390 – 459 рр.). Його життє написане Антонієм. Святих на ім'я Григорій є чимало.

Ушинський Костянтин Петрович (1824 – 1871) – видатний російський педагог, основоположник педагогічної науки і народної школи в Росії. "Рідне слово" – книжка для читання, одна з основних праць Ушинського. Петровичем він названий у тексті коментаря до тому, складеному комуністами-невігласами. Насправді від Дмитрович. Помер він 22.12.1870 р. (за юліанським стилем), що відповідає 3.01.1871 р. (за григоріанським стилем). Тому деякі довідники заокруглюють дату до 1870 р.

Паульсон Йосиф Іванович (1828 – 1898) – російський педагог, засновник педагогічного журн. "Учитель", автор популярної "Книги для чтения".

"Посредник" – російське просвітительське видавництво (1884 – 1935). Засноване за ініціативою Л. М. Толстого з метою видання літератури для народу. Видавались також серії: "Деревенская жизнь и крестьянское хозяйство", "Библиотека для детей и юношества", "Всемирное братство" та інші.

"Комитет грамотности" – громадська просвітительська організація в Росії, що ставила за мету сприяння початковій народній освіті, була своєрідним центром педагогічної діяльності, пройнятої демократичними тенденціями.